

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYENİN SEKTÖREL DAĞILIMI: HİZMETLER SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mustafa ŞİT*
Ahmet ŞİT**

Özet

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları sermayenin hızla uluslar arası hale gelmesi ile başta kalkınma çabası içerisinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde, önemli bir faktör olarak daha fazla yer almaktadır. Bundan dolayı, ekonomi çevreleri bu konu ile ilgili bilgi ve verilere daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır. Bu çalışmada özellikle Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarının sektörel seçiciliği ve hizmetler sektörünün payı incelenmektedir. Hizmetler sektörü hakkında genel bilgiler verildikten sonra, hizmetler sektörünün artan önemi, Türkiye'deki doğrudan yabancı sermayenin 2001-2011 yılları arasında sektörel dağılımı, nitelikleri hakkında veriler yer almakta ve hizmetler sektörü üzerinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Hizmetler Sektörü, Kalkınma

The Sectoral Distribution of FDI in Turkey: An Evaluation on Services Sector

Abstract

As capital has rapidly been internationalized, Foreign Direct Investment has gained much more importance, especially in rapidly developing countries. Therefore, economy circles begin to show much more interest in data related to this subject. In this study, especially sectoral selectivity of FDI in Turkey and the share of services sector are examined. After informing about services sector in general, the data on the increasing importance of the services sector, the sectoral distribution and qualifications of FDI in Turkey between 2001-2011 years are presented and a general analysis is done on services sector.

Key Words: Foreign Direct Investment, Services Sector, Development.

1.GİRİŞ

1990'lı yıllar küreselleşmenin ivme kazandığı dönem olarak bilinmekle birlikte asıl ivme 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Küreselleşmenin sonucu olarak ülkeler arası sermaye akımları günümüzde

* Öğr. Gör. Harran Üniversitesi Suruç MYO, msit@harran.edu.tr

** Öğr. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis MYO, ahmetsit@kilis.edu.tr

de etkisini ve önemini korumaktadır. Günümüzün küreselleşen dünyasında gerek sanayileşmiş ve gelişmesini tamamlamış ülkeler, gerekse gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye olarak ifade edilen yabancı doğrudan sermaye yatırımlarını kendilerine çekebilmek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bunun sebebi, yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine sağlamış olduğu sermaye (dış kaynak), yeni teknoloji, modern know-how, yönetim becerisi (management), pazarlama katkısı, ihracat imkânı ve rekabet ortamı oluşturmaları gibi yararlarıdır. Bu sebepler doğrudan yabancı sermaye yatırımı konusunu ilgi odağı haline getirmekte ve üretilen çalışmaların önemini artırmaktadır.

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sektörel yapının değişimi ile beraber ekonomik büyümede belirleyici en önemli faktör sermayedir. Çünkü bu ekonomik sistemlerde sınırlı üretim ögesi sermayedir. Sermaye ögesinde ortaya çıkan yetersizlik toplam sermaye tutarı için söz konusu olduğu gibi sermayenin niteliği için de söz konusudur. Sermayenin niteliği açısından gelişmekte olan ülkelerde sermaye faktöründe yetersizlik genellikle uzmanlaşmış sermaye yetersizliği şeklinde olmakta; bu yetersizlik de ancak yabancı sermaye ile karşılanmaktadır. Uzmanlaşmış yabancı sermayenin ekonomik büyümedeki belirleyicilik işlev ve etkisi yabancı sermayenin sektörel dağılımında önem kazanmaktadır. Ancak böylece yabancı sermayenin uzmanlığı üretken olabilmekte ve bir anlamda yabancı sermayenin marjinal verimini belirlemektedir. Bu husus özellikle ülkemiz ekonomisi için önemlidir.

Doğrudan yabancı yatırım kavramı; “bir ülkenin kısa bir süre içinde kaynaklarını ve buna bağlı olarak da ekonomik gücünü etkileyebilmek için karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere diğer ülkelerden sağladığı mali ve/veya teknolojik kaynaklardır” şeklinde tanımlanabilir(Uras, 1979:4).

Türkiye ekonomisinde de 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden sonra özellikle 2002 yılı sonrasında ortaya çıkan istikrar ortamı doğrudan yabancı yatırımların artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme içerisinde hizmetler sektörü önemli bir paya sahiptir. Bunun sebebi de hizmetler sektörünün tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz genelinde de öneminin artıyor olmasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar açısından bakıldığında hizmetler sektörü kilit sektör konumuna gelmektedir.

Bu çalışmada da öncelikle konu ile ilgili kavramsal değerlendirmeler yapılmış daha sonra, hizmetler sektörünün artan önemi konu ile ilgili veriler eşliğinde ortaya konulmuş, doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı ve hizmetler sektöründeki doğrudan yabancı yatırımlar hakkında bilgiler verilerek değerlendirme yapılmıştır.

2. HİZMETLER SEKTÖRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Çalışmanın bu kısmında, hizmetler sektörü özellikleri, sınıflandırılması artan önemi ve Türkiye ekonomisindeki konumu açısından irdelenmiştir.

2.1. Hizmetler Sektörü ve Özellikleri

Uzun yıllar boyunca iktisat teorisinde genellikle ticarete konu olmayan işlemler olarak nitelendirilen hizmetler, iktisat modellerinde 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başında yer almaya başlamış, bu yıllara kadar teoride hizmetler sektörünün rolü ve önemi üzerinde fazla durulmamıştır. Bunun başlıca nedeni ise, hizmetleri tanımlamada çekilen zorluk ve hizmetleri mallardan ayırt etmenin çok kolay olmamasıdır (Mızrak, 2004: 17).

Gerçektende, hizmetler, mal üretimiyle karşılaştırıldığında, heterojen yapıları nedeniyle tanımlanması güç faaliyetlerdir. Bundan dolayı da hizmetleri tanımlamanın belki de en basit ve klasik yolu, onların ne olmadığını tanımlamaktır. Hizmetler bu bakımdan "artakalan sektör" (residual sector) olarak ifade edilir. Yani, tarım, madencilik ve imalat sektörü dışındaki bütün faaliyetler hizmet sektörü olarak tanımlanabilir.

Bu açıdan bakıldığında, hizmet sektörü, çok çeşitli iş kollarını kapsayan, büyük bir yelpazeyi içinde barındıran geniş bir kavramı içermektedir. Günümüzde birçok ülkenin milli gelir hesapları hem katma değer sektörü dağılımı, hem de GSYİH'daki nihai harcamaların sektörel kompozisyonu itibarıyla mallar ve hizmetler arasındaki farka göre düzenlenmektedir. Hastaneler, okullar, oteller, lokantalar birer hizmet işletmesidir. Yaptıkları hizmet üretimlerinden dolayı bu tür işletmelere hizmet işletmesi ve tüm hizmet işletmelerinin oluşturduğu sektöre de hizmet (hizmetler) sektörü adı verilir. Hizmetler sektöründe satın alınan şey bir nesnenin veya sistemin bizzat kendisi değil onun gördüğü işlemdir. (Aslan, 1998:34).

Hizmetlerin kendine özgü özelliklerinden dolayı hizmet sektöründe üretim yapan sektörler göre bazı farklılıklar görülmesi doğaldır. Hizmet sektöründeki bu özellikler şu şekilde açıklanabilir:

Üretim Yönetiminde Esneklik Yoktur; Hizmet sektöründe hizmetlerin soyut olması ve depolanamaması yüzünden, geleceğe yönelik satış arttırma plânları yapılırken mevcut üretim kapasitesi değişmek zorundadır ve genellikle bu değişiklikler kısa vadede gerçekleşemez. Örneğin bir otel, kısa vadede kiralayacağı oda sayısını arttıramaz ve satışların düşmesi karşısında bazı odaları kapatarak maliyetleri azaltamaz.

Emek Yoğundur; Hizmet sektöründeki işletmeler genellikle emek yoğun çalışırlar. Yani birim çıktı başına daha az donanım gerektirir. İş akışı, makinelere bağlı olan sanayi işletmelerine göre bu özellik, hem hizmet üretiminin kontrolünü zorlaştırır hem de stratejilerin geliştirilmesinde belirsizliği artırır.

Kaliteyi ve Miktarı Ölçme İmkânı Sınırlıdır; Hizmet sektöründe üretimin kalite standartlarını belirlemek ve kontrol etmek oldukça zordur. Hizmetin kalitesini ölçmenin bir tek yolu tüketiciye sunulurken kontrol etmektir. Ancak bu yöntem de sağlıklı değildir. Çünkü hizmetin müşteriye vereceği haz subjektiftir. Yani hizmetleri ölçecek objektif standartlar mevcut değildir ya da çok belirsizdir.

Diğer taraftan aynı açıklamalar, hizmet işletmelerinin miktar standardı için de geçerlidir. Örneğin bir doktorun bir günde kaç hasta muayene ettiği belirlenebilir. Hatta hastalar, şikâyetlerine göre sınıflandırılarak istatistikler çıkartılabilir. Ancak doktorun bu hastaların her birine sağladığı hizmet miktarını ölçmek kolay değildir.

Maliyet Hesaplamalarının Yapılması Güçtür; Yukarda belirtilen özelliklerin bir sonucu olarak hizmet sektöründe maliyetlerin hesaplanması oldukça zordur. Özellikle birim maliyetlerin belirlenmesi, işletme için önemli bir sorun olabilir. Kuskusuz bu zorluk, hizmet işletmelerinde birim üretimlerin fiyatlandırılmasını da etkilemektedir.

Genellikle Pazara Yakındır; Hizmet işletmeleri, üretici ile alıcı arasında doğrudan ilişki gerektiği için pazara yakın olmak zorundadır. Bu özellik, hizmet işletmelerinin faaliyet alanlarını sınırlandırarak olumsuz bir etki yaparken müşterilere ve rakiplere yakın olmasına bağlı olarak bazı üstünlükler de sağlayabilir. Bu genellemeye rağmen, bazı hizmet işletmeleri aracı kurumlar olarak (acenteler, komisyoncular gibi) faaliyet göstermektedir. Bu tür bir dağıtım kanalı da yine mal üreten işletmelerden farklı bir nitelik gösterir.

Hedef Pazarın Tanımlanması Zordur; Üretim yapan işletmelerde olduğu gibi hizmet işletmelerinde de pazar hacminin belirlenmesi, pazarın tanımlanmasında yeterli olmaz. Bir hizmette pazar, “birbirine benzer nitelikte bir dizi istekten meydana gelir” ve satın alınan hizmetin, tüketicilerin isteklerini tatmin edeceği varsayılır. Dolayısıyla hizmet pazarının tanımlanmasında sunulacak hizmetin niteliklerinin de açıklanması gerekir. (Sayım ve Aydın,2011: 248-249).

2.2. Hizmetler Sektörünün Sınıflandırılması

Uluslararası kuruluşlar hizmetler sektörünü çeşitli şekilde sınıflandırmıştır. Dünya Ticaret Örgütü(WTO) tarafından Aralık 1993'de sonuçlanan GATT Uruguay Round Görüşmeleri esnasında oluşturulan sınıflandırmada, Dünya Ticaret Örgütü'nün Sektörel Hizmet Sınıflandırması Listesi ya da Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan sınıflandırma listesi (Central Product Classification-CPC) kullanılmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün hizmet sınıflandırılması listesinde, temel başlıklar bakımından 12 hizmet alt sektörü yer almaktadır. Bu temel başlıklarda listelenen faaliyetler şunlardır:

1. İş Hizmetleri	7. Finansal Hizmetler
2. İletişim Hizmetleri	8.Sağlık ve İlgili Sos. Hizm.
3. İnşaat ve İlgili Mühendislik Hizmetleri	9. Turizm ve Seyahat Hizm.
4. Dağıtım Hizmetleri	10.Kültür ve Spor Hizm.
5. Eğitim Hizmetleri	11. Ulaşım Hizmetleri
6. Çevre Hizmetleri	12. Diğer Hizmetler

Avrupa Birliği(AB) tarafından yapılan hizmet sektörü sınıflandırması ise Roma Antlaşmasınının 61. Maddesinde tanımlanmaktadır. Bu madde hükmüne göre, hizmetler tanımının kapsadığı faaliyetler şunlardır:

1.Sınai nitelikteki faaliyetler,	3.Ticari nitelikteki faaliyetler,
2.Esnaf ve sanatkâr faaliyetleri,	4.Mesleki faaliyetlerdir.

Roma Antlaşması (Treaty of Rome), Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Kurucu Antlaşması'dır. Amsterdam Antlaşması ile Roma Antlaşması'nda yapılan değişikliklerden sonra bu madde 50. madde olmuştur.

Amsterdam Antlaşması 51. Maddede; ulaştırma, bankacılık ve sigortacılık alanlarındaki hizmet ticareti düzenlemelerinin Antlaşmanın ulaştırma ve sermayenin serbest dolaşımı bölümlerinde ele alınmakta olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle bu sektörler de Topluluğun kurucu antlaşması gereği hizmet tanımı kapsamında sayılmaktadırlar(DPT, 2000: 2).

Bir başka açıdan da hizmet sektörünü sınıflandırmak edebilmek mümkündür(Looy vd. 2003: 16);

- a) Dağıtım hizmetleri (ulaşım, iletişim ve ticareti içermektedir)

b) Üretici hizmetleri (yatırım bankacılığı, sigorta, muhasebe, defter tutma ve yasal hizmetleri içermektedir)

c) Sosyal hizmetler (sağlık, eğitim, kar amacı gütmeyen örgütler ve hükümet hizmetlerini içermektedir)

d) Bireysel hizmetler (turizm, kuru temizleme, dinlenme hizmetleri ve domestik hizmetleri içermektedir)

2.3. Hizmetler Sektörünün Artan Önemi ve Büyüme Nedenleri

Hizmetler sektörü, son dönemlerde ülke ekonomilerinin en hızlı büyüyen sektörü konumunda olup, hizmet faaliyetlerinin ekonomilerdeki ağırlığı giderek artmaktadır. Aynı şekilde, hizmet ticareti, uluslararası ticaret içerisindeki önemini arttırmaktadır. Elbette bu durumun birçok sebebi vardır. Ancak bunun en önemli sebebi, toplumların isteklerinin değişmesi ve insanların alım gücünün artması ile birlikte hizmete yönelimin artmasıdır. Şöyle ki; refah seviyesindeki artışla birlikte, gelirin önemli bir kısmı seyahate, dışarıda yiyip içmeye, eğitime, sanata, spora, eğlenceye, kişisel bakıma ve hizmet kriterlerine uyan daha yüzlerce alanda harcanmaktadır. Bu hızlı yönelim doğal olarak sektörün istihdam alanının genişlemesine de sebep olmaktadır.

Hizmet sektörünün önem kazanmasında bir diğer gelişme ise hizmet ihracatının ortaya çıkması ve hızlı bir ivme kazanmasıdır. Bu alanda da Hindistan ilk dikkat çeken ülkelerin başında gelmektedir. Hindistan özellikle ABD'ye çağrı merkezi ve bilgisayar hizmetleri ihraç etmektedir. Hizmet sektörünün gelişmesinde etkili olan bir diğer unsur ise şirketlerin iş süreçlerini dışarıdan temin etme eğilimidir. Bu anlamda yine Hindistan çok uluslu şirketlere büyük fırsatlar sunmaktadır. Çok uluslu şirketler bu tür işler için yaklaşık olarak %40-50'lere ulaşan maliyet avantajları sağlamaktadır (Ohmae, 2008:220).

Hizmet Sektörünün ülke ekonomileri üzerinde bu derece büyümesinde etkili olan bir çok faktör bulunmaktadır. Hizmet sektöründeki büyümenin nedenleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Hizmet sektöründeki büyümenin nedenleri

1- Zenginliğin artışı	İnsanların daha önceleri kendilerinin yerine getirdiği bahçe bakımı, halı temizleme gibi hizmetlere daha fazla talep olması
2- Daha fazla boş zaman	Seyahat acenteleri, oteller ve yetişkin eğitim kurslarına daha fazla talep olması
3- İşgücündeki kadın oranının artışı	Gündüz çocuk bakımı, temizlik, ev dışında yemek hizmetlerine daha fazla talep
4- Yaşam beklentilerinin artması	Bakım evleri ve sağlık hizmetleri için daha fazla talep
5- Ürünlerin daha karmaşık oluşu	Arabalar ve ev bilgisayarları gibi karmaşık ürünlerin bakımını sağlayacak nitelikli uzmanlara daha fazla talep olması
6- Yaşamın karmaşıklığının artışı	Gelir vergisi hazırlayıcıları, evlilik danışmanları, hukuki danışmanlar ve istihdam hizmetleri için daha fazla talep olması
7- Ekolojiye ve kaynakların kıtlığına daha çok önem verilmesi	Satın alınan ya da kiralanan hizmetlere daha fazla talep olması. Kapıdan kapıya otobüs servisleri ya da araba sahibi olmak yerine kiralamak gibi
8- Yeni ürünlerin sayısının artması	Programlama, onarım ve zaman paylaşımı gibi bilgisayara dayalı hizmetlerin gelişmesi.

Kaynak : Schuell ve Gultinan, 1995:310

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, hizmet sektörünün büyümesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan birincisi, zenginliğin artışıdır. Zenginliğin artışı ile insanlar önceden, kendilerinin yaptıkları bazı işleri başka kaynaklar kullanarak başkalarına yaptırmaktadırlar.

İkinci neden, daha fazla boş zamanın olmasıdır. Gelişmeler sayesinde insanlar, işlerini daha erken zamanda bitirebilmekte ve daha fazla boş zamana sahip olabilmektedirler. Bu boş zamanlarda ise, kurs, tatil vb. hizmet sektörlerine eğilim artmıştır.

Üçüncü neden, işgücündeki kadın istihdamının artmasıdır. Gün geçtikçe çalışan bayanların sayısının artması, temizlik, çocuk bakımı vb. hizmetlerin ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Dördüncü neden, yaşam beklentilerinin artmasıdır. İnsanlar yaşları ilerledikçe sağlık, barınma vb. ihtiyaçlarını karşılamak ve garanti altın almak istemektedirler. Bakım evlerinin yapılmasının istenmesi ya da sağlık hizmetlerinin daha iyi şartlarda sunulmasını beklemektedir.

Beşinci neden, ürünlerin daha karmaşık olmasıdır. Gelişen teknoloji sayesinde daha farklı ürünler piyasaya sunulmaktadır. Bu ürünleri anlayabilmek için nitelikli uzmanlara olan talep artmaktadır.

Altıncı neden, yaşam karmaşıklığının artmasıdır. Bu karmaşıklık sebebiyle danışman vb. hizmet ihtiyaçları artmıştır.

Yedinci neden, ekolojiye ve kaynakların kısıtlılığına daha çok önem verilmesidir. Ekonomide kaynakların kıt olması insanların, satın alınan ya da kiralanılan hizmetlere olan talebini artırmıştır.

En son neden ise, yeni ürünlerin sayısının artmasıdır. Bilgisayara dayalı sistemlerin gelişmesi, hizmet sektöründe büyümeyi tetikleyen nedenlerdendir.

Son yıllarda hizmet sektöründeki büyüme, sektörde çalışanların sayılarının artışına da sebep olmuştur. Bu artış bir bakıma hizmet alanlarının da ne kadar genişlediğini ortaya koymaktadır. Örneğin ABD’de bu alanda çalışanlar, toplam istihdamın %77’sini oluşturmaktadır. Gayrisafi milli hâsılının %70’i de hizmetlerden sağlanmaktadır. Gelecek on yılda yeni kurulacak işletmelerin %90’ını hizmet işletmelerinin oluşturacağı tahmin edilmektedir(Karahan, 2000:37).

2.4. Türkiye’de Hizmetler Sektörü

İktisadi gelişmenin ilk safhalarında, tarım sektörünün ekonomi içindeki payı çok yüksek, buna karşılık sanayi ve hizmet sektörlerinin payları ise düşük seviyededir. İktisadi gelişmenin hızlanmasıyla birlikte, tarım sektörünün payının giderek azalmasının yanında, sanayi kesiminin payı ise giderek artmaktadır.

Gerçekten Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında bir tarım ülkesi konumunda olan Türkiye’de, bu yıllardan itibaren başlatılan sanayileşme hareketleri kapsamında açılan fabrikalarla sanayi sektörü büyümüştür. Sanayinin büyümesi, üretimin, üretimin büyümesi ticaretin gelişmesini beraberinde getirmiş, gelişen ticaret ise hizmetler sektörünün her geçen gün daha da genişlemesine sebep olmuştur. Tarım sektörünün payı en aza inerken sanayi sektörünün payı hizmetlere göre düşük kalmakta, ancak

tarımdan da fazla olmaktadır. Hizmet sektörünün payı artan bir gelişme trendine sahip olmaktadır.

Tablo 2’de ana iktisadi faaliyet kodlarının GSYH’deki paylarına ait veriler bulunmaktadır. Buradaki verilerden de anlaşılacağı gibi tarım sektöründe azalış, sanayi sektöründe kısmen artış, hizmet sektöründe ise sürekli bir artış yaşanmıştır.

Tablo 2: Ana İktisadi Faaliyet Kollarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçindeki Payları

	Tarım	Sanayi	Hizmet
2000	10,1	23,0	60,5
2001	8,8	22,4	62,9
2002	10,3	21,0	59,2
2003	9,9	20,9	58,2
2004	9,5	20,3	58,7
2005	9,4	20,3	63,3
2006	8,3	20,1	63,5
2007	7,6	20,0	64,3
2008	7,6	19,8	64,0
2009	8,3	19,0	63,8
2010	8,4	21,7	68,7
2011	8,1	22,6	68,2

Kaynak: TÜİK

2000 yılında hizmetler sektörünün payı 60 iken 2011 yılında GSYİH içindeki en büyük pay yine %68,2 ile hizmet sektörünün olmuştur. Ardından %22,6 ile sanayi sektörü gelmekte ve en az pay ise %8,1 ile tarım sektörünün olmaktadır. Verilerin bu şekilde olması gelişen ekonomilerin doğal sonucudur. Çünkü gelişen ekonomilerde, tarım sektörünün ve sanayi sektörünün payı giderek azalmakta, buna karşılık hizmet sektörünün payı ise artmaktadır.

Tablo 3: Türkiye’de Ana İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Büyümesi

YIL	Tarım Sektörü Büyüme Oranı (%)	Sanayi Sektörü Büyüme Oranı (%)	Hizmet Sektörü Büyüme Oranı (%)	GSYİH Büyüme Oranı (%)
2001	-7,9	-7,3	-0,9	-5,7
2002	8,8	7,8	4,8	6,2
2003	-2	7,8	4,1	5,3
2004	2,8	11,8	9,7	9,4
2005	7,2	8,6	8,6	8,4
2006	1,4	10,2	7,1	6,9
2007	-6,7	5,8	6	4,7
2008	4,1	-1,3	2,3	0,7
2009	3,6	- 8,6	- 1,8	-4,8
2010	2,4	12,8	8,6	9,0
2011	5,3	9,2	9,0	8,5

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=55)

Tablo 3’de ana faaliyet kollarına göre sektörel büyüme oranları görülmektedir. Kriz sonrası yıllar(2001 ve 2009 yılları) hariç ülkemiz ekonomisi sürekli büyüme gösterirken burada en önemli pay hizmetler sektörüne aittir. Tablo 3’deki verilerden de görüldüğü gibi GSYH’nin büyümesine en az katkı, tarım sektöründen sağlanmıştır. Buna karşılık en fazla katkı ise, hizmet sektöründen sağlanmıştır. Tarım sektöründe 2001, 2003 ve 2007 yıllarında önemli oranda küçülmeler yaşanmıştır. Sanayi sektöründe de 2001 yılında %7,3 oranında bir küçülme yaşanmıştır.

Oysa hizmet sektöründe sadece kriz yılı olan 2001’de %0,9’luk 2009’da ise %1,8’lik bir küçülme meydana gelmiştir. 2001-2011 yılları arasında en fazla büyüme hizmet sektöründe meydana gelmiştir.

Bu gelişim, Türkiye’nin tarım ekonomisi olmaktan çıkıp hizmet ekonomisi olmaya geçtiğinin göstergesidir. Bu da hizmet sektörünün ülke ekonomisi için ne derece önem arz ettiğini göstermektedir.

3. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI VE HİZMETLER SEKTÖRÜ

Geçmişte Türkiye’de 1980 sonrası uygulamaya konulan kararlarla başlatılan ve fiyat mekanizmasına dönüştürülen, dış ticaret liberizasyonuna dayanan yeni dönemde yabancı sermaye konusunda liberalleşmeye

gidilmiştir. Bu tarihten itibaren doğrudan yabancı yatırımlar konusunda gelişmeler başlamıştır.

Ayrıca Türkiye 1987 yılında 3453 sayılı Yasayla yatırımların ticari olmayan risklere karşı korunması amacı ile faaliyet gösteren, Dünya Bankasının yan kuruluşu olan MIGA (Multinational Investment Guarantee Agency; Çok Taraflı Yatırım Garanti Antlaşması) sözleşmesine taraf olmuştur(Batur, 1994:41). Yine 1988 yılında 3460 sayılı Yasayla Dünya Bankası bünyesindeki ICSID (International Center for the Settlement of Investment Disputes; Yatırım Anlaşmalarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez) yürürlüğe girmiştir. Doğrudan yabancı yatırımlarının etkisi bakımından ortaya çıkan önemli bir gelişme de, 6 Mart Belgesi olarak da bilinen Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde kabul ettiği Gümrük Birliğidir. Gümrük Birliği ile ortaya çıkan yeni ekonomik gelişmelerin etkisi doğrudan yabancı yatırımlarda da kendini göstermiştir.

Günümüzde Türkiye'de uygulanan kanunlara bakıldığında Türkiye'nin DYY akımlarına çok uygun bir mevzuata sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırım hakkında en önemli kanun 05.06.2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'dur. Bu Kanun ile ülkelere aşağıdaki imkânlar tanınmıştır:

1. DYY ve yabancı yatırımcı kavramları dünya literatürüne benzer şekilde tanımlanmış,
2. Yabancı ve yerli yatırımcılara eşit haklar verilmiş,
3. Keyfi ve ücreti ödenmeden yapılan kamulaştırmalar engellenmiş,
4. Gelir transferi önündeki engeller kaldırılmış,
5. Yabancı yatırımcıların taşınmaz edinim olanakları sağlanmış,
6. Uyuşmazlık durumunda uluslararası tahkimin önü açılmış,
7. Yabancı personel istihdamı izin almak koşuluyla sağlanmış
8. İrtibat bürosu açma imkânları sağlanmıştır.

Bu haliyle kanun dünya düzeyinde liberal kabul edilebilecek bir niteliğe kavuşmuştur(Demirel, 2006:93). Tüm bu kanun, yönetmelik ve anlaşmalar esasında Türkiye'yi DYY açısından dünyanın en liberal ülkelerinden biri kılmaktadır. 2002 sonrası DYY artışının arkasında liberal mevzuatın da etkisinin olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bu kısmında da, hizmetler sektörüne yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımlara bakmadan önce genel olarak Türkiye'ye gelen DYY

miktarları çeşitli açılardan incelenecektir. Daha sonra ise; hizmetler sektörünün ülkeye giren DYY içerisindeki payı değerlendirilecektir.

3.1. Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

Türkiye’de yıllar itibari ile doğrudan yabancı yatırımların gelişimine bakıldığında, genel olarak 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun çıkması ile birlikte, bu yıldan sonra önemli miktarda artışların olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4 : Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Yatırımlar Girişi
(2001-2006) (Milyon \$)

YIL	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sermaye(Net)	3.352	617	556	888	8.053	16.876
Giriş	3.374	622	564	986	8.454	17.553
Çıkış	-22	-5	-8	-98	-401	-657
Diğer Serm.(Net)	-	520	16	554	137	387
Gayrimenkul(Net)	-	-	998	1.343	1.841	2.922
Toplam	3.352	1.137	1.702	2.785	10.031	20.185

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB

Tablo 4 ve 5’te 2001-2011 yılları arasında Türkiye’ye doğrudan yabancı yatırımlar giriş rakamları görülmektedir. Yıllara göre sürekli bir artış gözlemlense de ekonomik kriz yaşanan dönemlerde doğrudan yabancı yatırım girişlerinin önemli ölçüde etkilendiği açıkça görülmektedir. 2001 Kasım ve 2002 Şubat krizi sonrası DYY girişinin 2002 yılında artması beklenirken düşmesi Türkiye’nin kriz sonrasında diğer bir Arjantin olacağı düşüncesinden kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. DYY girişlerinde en büyük artış 2005 ve 2006 yıllarında yaşanmış ve bir önceki yıla göre yaklaşık 2 kat artış yaşanmıştır. 2004 yılında 2.785 milyon\$ olan DYY girişi 2005 yılında 10.031 milyon\$’a 2006 yılında ise 20.185 milyon \$’a ulaşmıştır.

Tablo 5: Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Yatırımlar Girişi
(2007-2011) (Milyon \$)

YIL	2007	2008	2009	2010	2011
Sermaye(Net)	18.394	14.712	6.170	6.203	13.868
Giriş	19.137	14.747	6.252	6.238	15.859
Çıkış	-743	-35	-82	-35	-1991
Diğer Serm.(Net)	727	1.855	459	341	-5
Gayrimenkul(Net)	2.926	2.937	1.782	2.494	2.013
Toplam	22.047	19.504	8.411	9.038	15.876

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, TCMB

2007 yılında Türkiye, tarihinin en büyük uluslararası sermaye girişine tanıklık etmiştir. Bu yılda DYY girişi 22.047 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra ise yine ekonomik krizlerin etkisi ortaya çıkmış ve 2008 global ekonomik krizi sonrasında 2009-2010 yıllarında DYY girişi 2008 yılına göre yarıdan daha fazla düşüş göstermiştir. Söz konusu yıllarda DYY girişi 8.411 ve 9.038 milyon \$ olmuştur. 2011 yılında ise yeniden toparlanma göstermiş ve 15.876 milyon \$'a çıkmıştır.

Tablo 4 ve 5'teki verilere bakıldığında göze çarpan başka bir hususta, gayrimenkul satışlarından elde edilen DYY girişleridir. 2003 yılındaki kanunla birlikte yabancılara taşınmaz edinimi hakkı sağlanmış bu yıldan sonra bu kalemden de artışlar gözlemlenmiştir. Ancak gayrimenkul satışlarından elde edilen DYY girişleri genelde 2 milyar \$ civarında seyretmiştir.

Tablo 6'da ise ülkemizde gerçekleşen DYY girişleri uluslar arası açıdan incelenmiştir. DYY girişlerinin GSYH içindeki payı, dünyada genelindeki DYY girişleri içindeki payı, Gelişmekte olan ülkeler(GOÜ) arasındaki payı ve dünyada uluslar arası doğrudan yatırım çekme konusundaki sıralamasına ait veriler bulunmaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Global Görünümü (2001-2011)

YIL	DYY*	DYY/ GSYH	DYY/ DYYdünya	DYY/ DYYGOÜ	SIRALAMA
2001	3.352	1,7	0,41	1,5	38
2002	1.137	0,5	0,18	0,6	53
2003	1.702	0,6	0,31	0,8	53
2004	2.785	0,7	0,39	0,9	38
2005	10.031	2,1	1,02	2,8	23
2006	20.185	3,8	1,38	4,1	17
2007	22.047	3,4	1,05	3,4	25
2008	19.504	2,5	1,03	2,4	20
2009	8.411	1,4	0,76	1,4	32
2010	9.038	1,5	0,79	1,6	33
2011	15.876	2,1	1,02	2,2	30

Kaynak: UNCTAD World Investment Report, Hazine Müsteşarlığı.

*Milyon \$

Daha önce de bahsedildiği gibi DYY çekebilmek GOÜ'ler arasında sıkı bir rekabete sahne olmaktadır. Şüphesiz bunun en büyük sebebi ise DYY'lerin GOÜ'lerin ekonomik gelişimine sağladıkları katkıdır. Genel olarak verilere bakıldığında, Türkiye 2001-2011 yılları arasında tüm

Dünya’da gerçekleşen DYY girişlerinde, GOÜ’ler arasında 0,4 ve 4,1’lik paylar olarak DYY çekmede sahip olduğu potansiyele istinaden kendisinden beklenen performansı gösteremediği söylenebilir.

2006 yılı Türkiye’de DYY artışın en fazla yaşandığı yıl olmuştur. GOÜ’ler arasında %4,1’lik DYY çekme oranını yakalayan Türkiye ilk kez %4’e rakamına ulaşmıştır. Dünya sıralamasında ise 17. olarak yıllar itibari ile en iyi derecesine ulaşmıştır. Türkiye’nin bu başarısı AB’nin müzakere başlama kararı, AB yolunda yapılan düzenlemeler ve DYY’ler doğrultusunda gerçekleşen özelleştirmeler olarak açıklanabilir.

2008 krizi sonrası 2009 yılında Türkiye’nin Dünya genelindeki DYY’lerden aldığı pay %0,7 olurken GOÜ’ler arasında ise bu pay %1,4 olarak gerçekleşmiştir. 2010 ve 2011 yıllarında ise tekrar toparlanma göstermiştir.

DYY girişlerinin GSYH içerisindeki payları GSYH içerisinde küçük paylara sahip olduğunu göstermektedir. Elbette bunun en önemli sebebi, Türkiye’nin DYY çekme performansının düşük kalmasıdır. Yıllar itibari ile bu pay ortalama %1 – 1,5 oranında seyretmiştir. 2006 ve 2007 yıllarında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

3.2. Hizmet Sektöründeki Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Çalışmanın bu kısmında, öncelikle Türkiye’de gerçekleşen DYY girişlerinin ana sektörlere göre dağılımı incelenecek sonrasında ise hizmetler sektörünün aldığı pay kendi içerisinde değerlendirilecektir.

Tablo 7: Türkiye’ye Doğrudan Yatırım Girişlerinin Ana Sektörlere Göre Dağılımı(2001-2011)(Milyon \$)

SEKTÖR / YILLAR	Tarım	%Payı	Sanayi	%Payı	Hizmetler	%Payı
2001	16	0,47	2.963	88,39	373	11,12
2002	11	0,96	1.041	94,28	85	7,47
2003	20	1,14	1.505	85,90	176	10,04
2004	19	0,65	1.219	42,25	1.547	53,62
2005	2	0,01	2.461	24,53	7.568	75,44
2006	6	0,02	988,3	4,89	19.190	95,07
2007	9	0,04	5.037	22,84	14.091	63,91
2008	41	0,22	5.186	28,38	9.520	52,11
2009	48	0,56	3.889	46,05	2.315	27,41
2010	80	0,88	2.884	31,90	3.274	36,22
2011	32	0,20	7.830	49,31	8.058	50,63

Kaynak: TCMB, Hazine Müsteşarlığı.

Not: Yıllar itibariyle gruplandırma ve oranlar tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 7’de 2001-2011 yılları arasında üç ana sektör olan tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin DYY girişlerindeki payları parasal (milyon\$) ve yüzdesel olarak verilmiştir. Tabloya bakıldığında, tarım kesimi en az paya sahip olan sektör olmuştur. Genelde tarım sektörünün payı tüm sektörler içerisinde % 1’in altında kalmıştır. Sadece 2003 yılında % 1,14 olmuştur. Söz konusu yıllar arasında tarım sektörünün DYY ortalaması 25 milyon \$ olmuştur.

Tabloda dikkat çeken en önemli husus, 2001 yılından 2011 yılına gelindiğinde, DYY girişlerindeki ağırlığın sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kaymış olmasıdır. Sanayi sektörünün payı 2001 ve 2002 yıllarında % 88 ve % 94 iken, 2004 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu dönemde sanayi sektörünün yerini hizmetler sektörünün aldığı söylenebilir.

Hizmetler sektörünün payı 2001 yılında %11,12 iken son 11 yıl içinde ortalama 5 kat artmış, 2011 yılında %50,63 olmuştur. Özellikle en fazla DYY girişinin yaşandığı 2006 ve 2007 yıllarında, DYY girişlerinin artmasında hizmetler sektörü büyük rol oynamıştır. Hizmetler sektörünün payı 2006 yılında %95,07 2007 yılında da % 63,91 olmuştur.

Tablo 8: Alt Hizmetler Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2001-2011)(Milyon \$)

YILLAR/SEKTÖRLER	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Finans ve Sig.	384	246	51	69	4.018	6.957
İnsan Sağ ve Sos. Hizm.	31	4	21	53	74	265
İnşaat	-	-	8	3	80	222
Ticaret	339	75	61	74	110	1166
Ulaştırma	409	1	1	639	3.285	6.696
Diğer Hizmetler	155	80	10	33	103	105

YILLAR/SEKTÖRLER	2007	2008	2009	2010	2011
Finans ve Sig.	11.717	6.136	817	1.620	6.006
İnsan Sağ ve Sos. Hizm.	176	147	105	112	232
İnşaat	287	337	209	314	315
Ticaret	234	2.088	390	435	702
Ulaştırma	679	96	230	182	233
Diğer Hizmetler	550	263	354	370	293

Kaynak: OECD Stats, Hazine Müsteşarlığı, TCMB

Tablo 8’de ise 2001-2011 yılları arasında hizmetler sektörüne ait alt sektörlerin DYY girişlerine ait veriler bulunmaktadır. Alt sektörler açısından bakıldığında öne çıkan iki sektör ulaştırma ve finans-sigortacılık sektörleri olmuştur. Daha sonra ise ticaret sektörü gelmektedir.

Ancak yıllar itibari ile bakıldığında, hizmetler sektörü içerisinde finans ve sigortacılık sektörünün payının giderek arttığı söylenebilir. Özellikle 2005 yılından 2009 yılına kadar bankacılık sektöründe yabancıların banka satın almaları veya ülkemizdeki bankalara hisse alımı yoluyla ortak olmaları sebebi ile finans sektörünün hizmetler sektörü içerisinde DYY girişindeki payı %85’lere ulaşmıştır. Örneğin, Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.’nin %60’lık kısmının Suudi Arabistan Devlet Bankası NCB Bank’a satılarak Arap Sermayesinin Türkiye’ye girişinin sağlanması gibi.

Tablo 9: Uluslararası Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (Şirket Sayısı) (2001-2011)

YILLAR/ SEKTÖRLER	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Tarım, Av, Orman ve balık	10	5	23	30	34	46	51	60	55	61	64
Madencilik ve Taş Ocak.	6	18	12	31	51	49	82	93	73	83	93
İmalat Sanayii	90	75	249	349	407	448	498	459	388	427	414
Elek, Gaz ve Su İnşaat	4	6	9	15	10	43	77	115	128	121	126
İnşaat	25	21	29	127	322	418	498	382	299	318	407
Toptan ve Perak. Ticaret	163	204	403	797	722	780	827	802	913	1.108	1.319
Oteller ve Lokantalar	52	42	62	77	167	202	212	226	171	145	93
Ulaş. Haber. ve Depolama Hizm.	46	46	83	209	229	269	298	300	264	337	426
Mali Aracı Kur. Faaliyetleri	8	5	12	6	19	48	41	44	17	14	28
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	42	37	87	225	503	683	860	692	468	518	682
Diğer Top. Sos ve Kişi.Hizm. Faa.	24	35	72	88	168	231	226	268	160	176	182
TOPLAM	462	489	1.029	1.948	2.613	3.169	3.629	3.397	2.919	3.294	3.806

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY girişleri açısından en az pay ise inşaat ve insan sağlığı sosyal hizmetler sektörlerine aittir. Bu açıdan

bakıldığında son dönemde sağlık turizmine yönelik çalışmaların bu kalemlerdeki DYY girişlerine katkı yapması beklenmektedir.

Tablo 9’da uluslararası sermayeli firmaların sektörlere göre dağılımı şirket sayısı bazında gösterilmiştir. Tablodaki verilere göre, toplam firma sayısından tarım, madencilik ve imalat sanayi çıkarıldığında, hizmet sektöründeki yabancı firma sayısı 21.267’dir. Toplamda 26.755 firma olduğu göz önüne alındığında hizmetler sektöründe faaliyet gösteren firma yoğunluğunun ne kadar önemli bir oranda olduğu ortaya çıkacaktır.

Tablo 9’da dikkat edilmesi gereken dönem 2003-2007’dir. Çünkü 2001 krizinin ardından Türkiye ekonomisinin büyümesinin ivme kazandığı bir dönemdir. 2003-2007 döneminde de yine hizmet sektörünün büyük oranda yabancı firma çektiği söylenebilir. Söz konusu hizmet sektörleri inşaat, toptan ve perakende ticaret, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleridir. Yine otel ve restoran sektörü ve ulaştırma haberleşme sektörleri de çok sayıda yabancı firmaya ev sahipliği yaptığı ifade edilebilir.

4. SONUÇ

Küreselleşme çağında gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik uçurumu kapatması için yatırımlarını arttırması gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin yeterli sermayeye sahip olmadıkları göz önüne alındığında bu durumda yabancı kaynağa ihtiyaç duyarlar. Bugün küreselleşmeyle birlikte ülkelerarası ticari-ekonomik ilişkinin gelişmesi sonucu Doğrudan Yabancı Yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin kalkınması açısından büyük önem arz etmektedir.

Küreselleşme çağında Türkiye diğer ülkelerle arasındaki farkı kapatmak, bunun için kalkınmak zorunda olan bir ülkedir. Bu ya kendi iç tasarrufları yoluyla sermaye birikimini sağlayarak, ya da dış kaynaklardan sağlanacak yatırımlar yoluyla olacaktır. İki seçenektan ilkinin, kalkınmak için yeterli olmayacağı çok açıktır. Bu nedenle Türkiye’nin kalkınmak için mutlak suretle doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyacı vardır.

Hizmet sektöründeki liberalleşme süreci ve bunun sonucunda pek çok ülkede bu sektördeki kısıtlamaların azaltılması doğrudan yabancı yatırımları çeken etkenlerden birisi olmuştur.

2000’li yıllara gelindiğinde yabancı sermaye yatırımları rutin seyrinde devam ederken 2003 yılında yapılan hukuksal düzenlemeler ile yabancı sermaye seyri önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle yeni hukuksal düzenleme ile azami yabancı sermaye yatırım miktarının ve izin sisteminin kaldırılması ile yabancı sermaye yatırım prosedürü basitleştirilmiş, bu da yatırımların seyrinde önemli değişikliklere neden olmuştur.

Ülkemiz açısından, yabancı sermayeli firmaların yatırım yapmasındaki bir neden de ülkenin potansiyel genç insan gücünün olması, tüketim alışkanlıklarının bu doğrultuda olması, yani genç nüfusun yabancı markaya ilgisi ve sınırlı olsa da yüksek alım gücünün bulunması, dünya pazarlarına yakınlığı ve Türkiye'nin Orta Asya ve Uzak Doğu'da ki imajının olumlu olması gösterilebilir.

Çalışmanın sonucunda Türkiye'de toplam yabancı yatırımlar içinde hizmet sektörünün payının arttığı, en fazla yabancı yatırım çeken sektörlerin mali aracı kuruluşların faaliyetleri, ulaştırma, depolama ve haberleşme ile gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY girişleri açısından en az pay ise inşaat ve insan sağlığı sosyal hizmetler sektörlerine aittir. Bu açıdan bakıldığında son dönemde sağlık turizmine yönelik çalışmaların bu kalemlerdeki DYY girişlerine katkı yapması beklenmektedir.

Buna karşın ülkemize istenilen düzeyde yabancı sermaye yatırımı çekebilmek için ekonominin istikrarsızlıkla karşılaşmaması, bunun için de siyasi istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi, önemli ölçüde gereklidir. Ayrıca iç güvenliğin sağlanması, adalet mekanizmasının bağımsız ve istikrarlı çalışması aynı zamanda yolsuzlukların önlenmesi, gelir dağılımı adaletinin sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Bölükbaş, B.,(2008) *Hizmet Sektörünün Artan Öneminde Müşteri Memnuniyetinin Yeri ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE İşletme ABD Uluslararası Kalite Yönetimi Bilim Dalı.
- Çeken H,(2003) *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Turizm Sektörü*, İstanbul, Değişim Yayınları.
- Demirel O,(2006),*Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ekonomik Büyümeye Etkileri ve Türkiye Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, , Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi SBE.
- DPT(2000);*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2543 – ÖİK: 559, Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı, (2008), *Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni Şubat 2008*, s.20.Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı (2006) *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.7* www.yased.org.tr/.../dr/.../Hazine-20070613_UDYatirim_Rapor.pdf (Erişim Tarihi: 03/03/2013)

- Hazine Müsteşarlığı (2008), *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.13*
www.ekonomi.gov.tr/upload/F9A364E9-D8D3.../2008_Rapor.pdf
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Hazine Müsteşarlığı (2010) *Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.9*
(www.ekonomi.gov.tr/upload/F9CCA906-D8D3.../2010_Rapor.pdf),
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Hazine Müsteşarlığı (2011) *Uluslar arası Doğrudan Yatırımlar Raporu s.1*
www.yased.org.tr/.../UDYRaporu-may2011-2011-I.ceyrek.pdf
(Erişim Tarihi: 05/03/2013)
- Karahan, K.(2000) *Hizmet Pazarlaması*, İstanbul, Beta Basım Yayın
Dağıtım AŞ.
- Looy Bart Van, Paul Gemmel ve Roland Van Dierdonck,(2003) “*Services
Management: An Integrated Approach*”, Pearson Education Ltd.
- Miles I.,Boden M. (2000), “*Introduction: Are Services Special?*”,
Services and the Knowledge-Based Economy, London, Edited by
Boden M and Miles I.
- Mızrak, N. Y,(2004) “*Uluslararası Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve
GATS*”, *Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye
Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, s. 17-46 Ed. Nihal YILDIRIM
MIZRAK, Ankara, Siyasal Yayınevi.
- OECD Statics, [http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_](http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER)
[PARTNER](http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=FDI_FLOW_PARTNER) (Erişim Tarihi: 16/03/2013).
- Ohmae, K.(2008), *Yeni Küresel Sahne –Sınırsız Dünyamızda tehdit ve
Fırsatlar-*,(çev. L. Aslan), İstanbul, Optimist Yayınları.
- Sayım F., Aydın V., (2011) *Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistematik
Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri İle Etkileşimine Dair
Teorik Bir Çalışma*, Dumlupınar Üniversitesi,Sosyal Bilimler
Dergisi, Sayı:29, Kütahya.
- Schuell, William F. Guiltinan, Joseph P. (1995), *Marketing: Contemporary
Concepts and Practices*, s.310,New Jersey, Prentice Hall,Inc.
- TUİK İstatistiki Göstergeler www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf
(Erişim Tarihi: 16/03/2013).
- UNCTAD (2011),*World Investment Report* [http://www.yased.org.tr/](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[webportal /Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf](http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/haberler/basin_bultenleri/Documents/UNCTADWIR2010-tr-22-07-2010-son.pdf)
[http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR2012_WebFlyer.aspx)
[WIR2012_WebFlyer.aspx](http://unctad.org/en/Pages/DIAE/World%20Investment%20Report/WIR2012_WebFlyer.aspx) (Erişim Tarihi: 21/03/2013)
- Uras, T. G.(1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul,
Formül Matbaası.